

ÜLESANDEID KIRJANDUS- JA KEELEÖPPE LÕIMINGUST

Andrus Org

ÜLESANNE 1

Iseloomusta **Kalju Kruusa** luuletust keelelisest küljest.

1. Milliseid sõnu autor kasutab (neologismid, tuletised, kõnekeel, murdepärasus, kõlaefektid)?
2. Milline on luuletuse vorm ja kirja pilt?
3. Millise tähenduse tekstile omistad?

sõnett

ennäe, kuski nagu säigatanuks mingine larakas,
puherdunegi arusaamatu plarakas.
ja kust sai kuhugi veel too pooleldi narakas,
justnigunagu korrapäraline karakas?

mida mujutab endast too pumendavane kolakas,
suhteliselt labamatu olemisega tolakas?
mida teeb too jublaka joontega kánakas,
natuke jahtlasepoolset nublaklik kamakas?

mida kavatseb too aevumürgatav pirakas purakas,
muneti mürakat neenutav jurakas?
mis oleks, kui kanda talle teatud surakas!?

too ootamatult otsa sai, kui käis jumakas,
umbes peaaegu irjeldamatu tümakas,
otse kymaka ja prymaka vaheline pymakas.

ÜLESANNE 2

Analüüsi **Valdur Mikita** luuletust „Loomad“ (vt „Äparduse rõõm“, 2000) sõnamoodustuse seisukohast.

1. Milliseid tüvesid ja tuletusliiteid on autor kasutanud?
2. Kuidas tuletised sõnaliigiliselt jagunevad?
3. Autor on nimetanud seda luuletust fonerismiks. Miks selline nimi?
4. Millise atmosfääri luuletus loob? Milliste keeleliste vahenditega see saavutatakse?

Loomad

Karuldasa jänelevad loomad
Jänestisse karuldavad end
Karustavad jänelmu ja loovad
Jäneskarust kõrgemale end

Karujänes, jänestu kui julged
Jänelda end karuks valgel jääl
Jänelikult karutsisse kulgeb
Karuseks saav jäntsi jäme hääl

Jäneldasa karulduvad loomad
Karutsedes jänkustavad end
Jänestavad karulmu ja loovad
Karujäntsist kõrgemale end

Jäneskaru, karuldu kui julged
Karulda end jänkukuks valgel jääl
Karuldasa jänestikku kulgeb
Karu-Änku õre aruhääl

ÜLESANNE 3

Loe läbi kolm erinevat tõlget **Charles Baudelaire**'i luuletusest „Raibe”.

1. Milliseid erinevusi sõna- ja kujundikasutuse osas täheldad?
2. Millised on erinevused rütmi, riimi ja värsimõõdu osas?

1.

Kas mäletad, mu arm, veel seda paha saatust
sel kaunil suvehommikul;
üks raibe, haisev, jälk, meil' pakkus õudset
vaatust
jalgraja järsul käänakul.

Ta jalgu õhku a'as kui ropp ja kiimal naine,
ta'st välja imbus kihvtisid;
ja tsüünilikult kõht end avas -- haisev aine,
täis pööritavaid aurusid.

Ja raibe toredust kui imet vaatles taevas,
kui lille, mis on puhkemas;
nii vänge oli hais, et Sina suures vaevas
ju olid ära nõtkemas.

Parv musti sitikaid, kel mädal kõhul pidu,
teeb vängeid, õõnsaid suminaid,
kui veniv vedelik hulk rõõvikute ridu
vaob mööda liharäbalaid.

Ja kõik see kihab, keeb kui mässav, veerlev
laine,
mis tõuseb, langeb, puruneb;
võiks öelda koguni, et kõik see mäda aine
veel elab liigub, sigineb.

2.

Mu arm, kas meeles veel on sul see lõõskav
suvi?

Mu arm, kas meeles veel on sul
See selge päev, kus paelus meie huvi
Üks raibe maantee käänakul?

Ja õudne muusika sest lasust välja kõlab,
kui voolav vesi või kui tuul,
või nagu mesipuu, mis kihab, võimsalt elab,
või lehte kahin kõrges puul.

Ja kalju taga koer, kes raibet söömas käinud,
meid vahtis silmi pöörmata,
ja mahti luurates, mil kui me ära läinud,
võiks saagi kallal' asuda.

Ja siiski Sina ka kord oled kui see liha,
see haisev mäda roojasus,
mu silmi täht, mu päev, mu unistuste iha,
mu ingel ja mu armastus!

Jah! nii saad olema, Sa ilu kuninganna,
kui lamad hauas surnuna,
kui pärast viimast au Sind viiakse, et panna
all musta mulla määnduma.

Kuid siis, mu iludus! kui tunned haua vilu,
siis hüüa ussil' võidukast':
et minus alal jääb vorm jumalik ja ilumu
mädanenud armsamast.

(tlk Johannes Aavik, 1909)

Maas jalad harali kui kiimalisel naisel,
Kõht ilgelt paljas, lamas laip,
Ja lehvis ümber jälk ja imal raipehais sel,
Märg mädast oli rohuvaip.

Ja ülal päikene tuld valas ühtesoodu
Ja hõõgus maa kui lõõmav lee,

Et rutem kätte saaks Suur Loodus oma loodu,
Kui taas alganeks muutund see.

Ja lihast koorumas skeletti nägi taevas –
See avanes kui uhke õis.
Sa tundsid iiveldust – nii väga lehk meid
vaevas,
Et vaevalt hingata veel võis.
Ja musta pilvena seal ümber kärkseid kihas,
Kes prisket einet hoomasid,
Ja vaglad agaralt poollagunenud lihas
Kui elav ahel roomasid.

Ja üles-alla kõik see voogas nagu laine,
Nii uhkelt sillerdas, et näis,
Kui oleks hävingut ja hauda trotsiv aine
Uut, tuhatkordset elu täis.

Ja vaikselt muusikat võis kuulda, nagu ojal
Või keset hiit või rehe all,
Kui tuulamine käib ja vili talupojal
Vaob sarjast vaikselt sahnal.

Ja vormid hajusid, kõik näis kui unenägu,
Kus ainult aimatav on seos,

3.

Mu kallis, miks ei võiks me korraks meenutada
seda kaunist hommikut taas,
kui oli kiviteel, kuhu viis meie rada,
selitamas üks raibe maas?

Tulise päikese all, jalad õieli õhus,
see tiirase naisena näis.
Sel mürgiaurudest üles punsunud kõhus
roisune käärimine käis.

Kiirgava kuuma käes seal paisuv lödi kihas
lausa leemena keemishoos,
nii et lagunes see, mida elavas lihas
seni hoidnud suur Loodus koos.

Nagu puhkevat õit ülalt silmitses taevas
kogu luukeretoredust,
teil aga haisu see oli südamevaevas
aeg-ajalt kõik silme ees must.

Sumisev kärkseparv oli piiramas magu,
millest purskasid mitmes reas
mustavad vaglaväed keset püdelat lagu
nende elujäätmete seas.

Tõusis ja langes kõik nagu liimendav laine,
mille harjal kihises vaht,
tuule hinguse taas näis elustuvat aine,
isegi kasvavat ta maht.

Või nagu visandlik, umbkaudne joonehägu,
Eskiisiks jäänud kunstiteos.

Üks peni tigidalt meid luuras kivi taga.
Seal kärsitult ta ootas vist,
et saagi kallale taas söösta õhinaga
saaks pärast meie lahkumist.

Ah, sinagi mu arm, kord oled hauas all, kus
sind ootab see, mis raibet siin,
mu ööde kauneim täht, mu päeva päiksevalgus,
mu ingel ja mu hingepiin.

Jah, põrmuks sinagi saad, ilu kuninganna!
Kui kinni vaotatud on laud,
ei enam iialgi siis lillenurm sind kannal,
vaid keset haudu on su haud.

Siis, oh mu kaunitar, sa ütle ussidele
seal all, kus hõiskab hukk ja hääb,
et sinu kaduv kest, su kuju õrn ja hele
mu armastuses kestma jääb.

(tlk Ain Kaalep)

Ja oli, nagu kõrv üht imeviisi kuulaks
kas tuules või voolavas vees
või nagu sahnal oma sarjaga tuulaks
viljaterasid talumees.

Piirjooned kustusid ja hajusid kui uni
ühelt ununud lõuendilt
kunstniku silma ees, et olla varjul, kuni
mälu järgi tal taastub pilt.

Kivide tagant meid üks koeralita vahtis,
et me tähelepanu kaoks,
sest saada korjusest tubli tüki ta tahtis,
mille valinud enda jaoks.

Ent eks meenuta teid see läpatus ja läga
ja verd tarretav raip ehk,
mu päikene, mu täht, kes te olete väga
püha ingel mu unelmais!

Sest viimseks puhkuseks asupaika ei anna
mitte keegi ju teile muud
kui rohujuurte all, oo ilukuninganna,
kus on kõdu ja surnuluud.

Ja, oo mu kaunitar, kui vagel tuleb maitsma
teie suud, teilt kuuleb ta ehk,
et üllast armastust jäin mina kindlalt kaitsma,
kui sest saigi vaid põrm ja pehk.

(tlk Märt Väljataga)

ÜLESANNE 4

Tõlgi allolev **Kauksi Ülle** võrukeelne luuletus „Viil olõt nuur” eesti keelde! Ole loominguiline, vajadusel kasuta „Võru-eesti sõnaraamatut”! Vasta küsimustele.

1. Kes on sinu arvates luuletuse *mina-* ja *sina-*isikud?
2. Millest luuletus räägib? Sõnasta selle põhiidee!
3. Mis oli tõlkimise juures kõige raskem?

VIIL OLÕT NUUR

ja hodjonõ
ja hellik pelglik
äressünüq
ja umma karja otsmah

a aol om rutt
tä tulistvallu
salamisi lätt

tuu olõki-es ammust
ku joosit murropiteh
ja Kaar'ost vanaesä
laul' meestega
sääl aidatrepi pääl
ja saatõ päivä luuja

Sait
tundaq laulõ väke
Vanaimäkeist
Transvaali
kümnet poiga
kiä vabadusõ iist

A piä om aig
kui Sina tollõ trepi pääl piät laulma

- Vanaimäkene
kohes jäi vanaesäkene –

um aig mu kallis
um aig

Ah andis annaq
kui tii haigõt
ma sinno sakuda
ei tundõst oigõst

ÜLESANNE 5

Homonüümid on sama hääldus- ja/või kirjakujuuga sõnad. Homonüümiat kasutatakse kalambuurides. Selgita järgnevate Hando Runnelilt pärinevate luulenäidete varal homonüümia põhimõtet.

Ting tutvustas
*ting*ivas kõneviisis
*eluting*imusi inimesel
ja kuulutaks uut aega,
ütles: kui tema saaks *täiks*,
siis tema ei *täiks*,
inimestega nii toorelt talitada,
*ilmting*imata lubaks ta inimestele
vahel ka vabu päevi

***

Põikpäised laoti maantee peale põiki.

***

Kui kätte on jõudnud august,
siis kurkidest toidab end August,
/---/
kui kätte jõuab jõulukuu,
nälg luurab igast **august**.

***

Ei peata peata ratsanik,
ei vaata valgusfoori,
/---/

Ei ole pead sel ratsuril,
pea leidmiseks ei peatu,
ta kappab nagu kapata
võib ainuüksi peatu.

*Ei reeda ennast ratsanik,
ei kõhkle raskel retkel,
ta teab, et ta on olemas,
peab olema sel hetkel.*

***

*Ma tean et päike **liigub**,
see mind ei **liiguta**...*

***

*Mu sünnivald on **Võhmuta**,
ma olen väsind, **võhmuta**.*

***

*Kord juhtub, et sadu viib **saagi**,
kord juhtub, et põld põeb põuda,
neist ohtudest üle ei **saagi**,
neid muljeid ei mineta jõuga.*

***

*Kõik ilm laulab armastusest,
ka need, kes ei **tunnegi**,
kõik hõõguvad, hõõruvad käsi,
neid tabab üks **tunnegi**.*

***

*Mil **määral määrab** koha kohamäärus?*

***

*Elult saab igaüks **mati**,
uhkustas Undi **Mati**.*

***

*Ärkasin, jah, olin tukkund,
üldse mitte alla kukkund;
olin üksi, tundsin **külma**.
Kaua magand olin **küll ma**.*

ÜLESANNE 6

Hando Runnel on luuletuses „Lootus” (kogumikust „Maalapsed”) kasutanud eesti keeles kõige sagedamini esinevaid sõnu. Millised need võiksid olla? (Sagedamini esinevad sõnad on parempoolses variandis tumedas kirjas.) Kuidas vastaksid luuletuses esitatud retoorilisele küsimusele?

Lootus

Mu sõbrake, kui sõjaõnn
peaks pöörduma me vastu,
kas tead siis, kelle päästmiseks
pead hoidma viimast lasku?

Ma olen sõdu sõdinud
ja mitmeid mõtteid mõelnud,
kuid säärast mõtet nagu see,
ma pole välja öelnud.

Sest öelda nii on võigaski,
on justkui lõpu ootus,
ei saa, ei võigi vastata,
kui veel on mingi lootus.

Lootus

Mu sõbrake, **kui** sõjaõnn
peaks pöörduma **me** vastu,
kas **tead siis**, kelle päästmiseks
pead hoidma viimast lasku?

Ma olen sõdu sõdinud
ja mitmeid mõtteid mõelnud,
kuid säärast mõtet **nagu see**,
ma pole välja öelnud.

Sest **öelda nii on** võigaski,
on justkui lõpu ootus,
ei saa, ei võigi vastata,
kui veel on mingi lootus.

ÜLESANNE 7

Keelemängude alla on koondunud palju erinevaid tähe-, silbi- ja sõnamänge (nt anagramm, panagramm, akrostihhon, telestihhon, spuunerism, kalambuur, palindroom, paronomaasia, akronüümia, mnemoonika).

1. Uuri teatmeteoste või internetiallikate abil, mis nähtused peituvad eelnimetatud võõrsõnade taga.
2. Milliseid keelemängulisi võtteid on kasutatud järgnevates tekstides?

Mees mis mees asjalik, arukas
arutas maailma asjade
tule-, ole- ja mineviku
selguse ning saastatuse saatuslikkust.

Tuld! Maruturmtuld!! ja
rabakahurite kõu
armu andmata
andis vahetpidamata valu ja vatti
turuvarblaste vastu... vahtimist.
Mart Raud
(Akrostihhon)

***

Kehv kõhn poiss läks
jäik must müts peas
kuub karm palg hall
hull hell hing sees.

läks poiss kurb poiss
tumm usk toeks kuid
mis tast sai kust
teaks ma

Hando Runnel
(Ühesõnalised silbid)

***

*The quick brown fox jumps over the lazy
dog.* (Panagramm)

***

Koolil on tolasid,
kes toolil kolasid.
Koolis on tonte,
toolis konte.
Kui kool on tongis,
siis tool on kongis.
Kes tooli koksab,
see kooli toksab –
parem kooli toputada

kui tooli koputada.
Ei pelga kool tolli
ega tool kolli.

A. Itskok
(Spuunerism)

***

Hilja, vinu,
nuhi vilja,
vihja linu
hilju, vina...
(Ahjul viin.)

Ilmar Laaban
(Anagramm)

***

las puhkab me reis ses meiereis,
et reipalt võiks jätkuda meie reis;
las lõpeb piima reis meiereis,
ei lõpe veel meiereis meie reis!

Väino Vesipapp
(Kalambuur)

***

Esivise

Seep ees
lesime sepaga pesemisel.
Soe lamada aadama leos:

rookumata mu koor,
kiikumata mu kiik,
liikumata mu kiil –
iga teha-tahe – tagi.

Ise vaba vesi
sama loo vesi ise voolamas,
samutine vesi ise venitumas.
Ise vaga vesi.

Lesisime sepaga pesemisel.
Soe lamada aadama leos.
See soo vesise voo sees.
Su põlat' asi vette visata lõpus.

Hando Runnel
(Palindroom)

***

ENSV – Eesti Nõukogude Sotsialistlik
Vabariik asemel Enne Nälg Siis Viletsus;
EPA – Eesti Põllumajanduseakadeemia
asemel Elu Parimad Aastad;
ELO – Eesti Laste Organisatsioon asemel
Elame Looderdame Oleskleme.

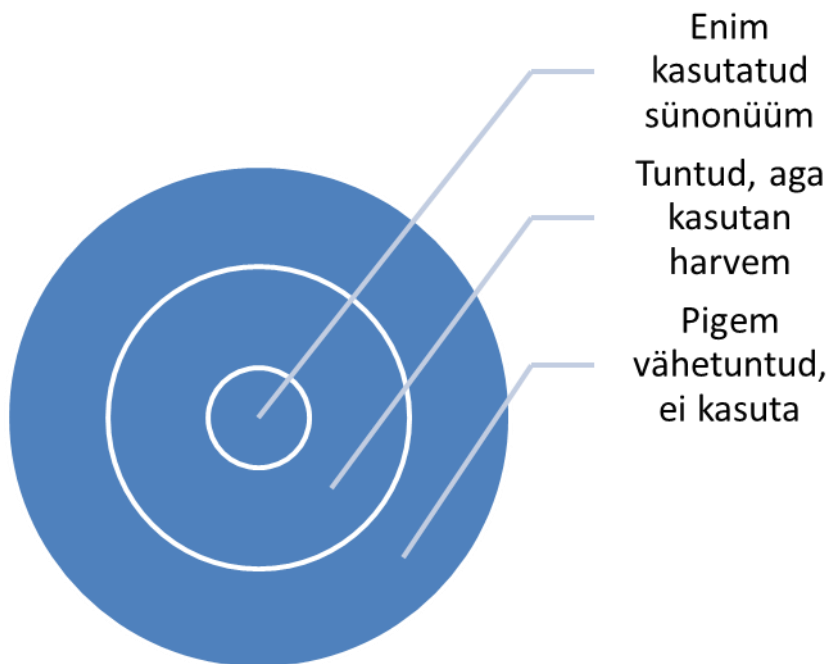
(Akronüümia)

ÜLESANNE 10

Vali tekstist üks markeeritud sõna, millel tead peast olevat veel vähemalt kaks sünonüümi (nt *jooksma: liduma, punuma*). Vali sünonüümisõnastikust (<http://www.eki.ee/dict/synonyymid/>) veel viis või rohkem samatähenduslikku sõna. Vii läbi intervjuud kolme klassikaaslasega, kus palud neil panna sinu valitud sünonüümid kasutamissageduse järgi järjekorda (nt kasutan igapäevaselt – tean, kuid ei kasuta – ei ole kuulnudki). Tulemused kannu tabelisse nii, et enim kasutatud sünonüüm jääb ringi keskele ja harvem kasutatud sünonüüm ringi välimisse alasse.

ÜLESANNE 11

Analüüsige rühmas tekstis esinevaid markeeritud sõnu skaalal *neutraalne–stiililiselt laetud* (nt pisendav, suurendav, halvustav, naljatlev sõna) ja skaalal *harvaesinev–sagedane*. Leidke „Sünonüümisõnastiku“ abil veel sõnu skaala kõikidesse rühmadesse.

	Neutraalne	
harvaesinev		Sagedane
	stiililiselt laetud	